“AZƏRBAYCAN”– 100 İstiqlalımızın yadigarı, həmyaşıdı və tərənnümçüsü

"Azərbaycan" qəzeti ölkəmizin mərkəz şəhərinin - Bakının bolşevik-daşnak birləşmələrinin işğalından azad olunduğu gündə nəşrə başladı. İlk nömrəsini xoş xəbərlər, təbrik teleqramları bəzədi.

Nuru Paşanın komandanlığı ilə Qafqaz İslam Ordusu və milli hərbi hissələrimiz qalibiyyətlə Bakıya daxil olmuşdular. Cümhuriyyət hökuməti hələ ki Gəncədə fəaliyyətini davam etdirirdi. "Azərbaycan" qəzetinin ilk nömrəsi də həmin şəhərdə işıq üzü gördü. Qəzetin rus dilində sentyabrın 19-da çapdan çıxan ikinci nömrəsində yazılırdı: "Hökumət idarələri hələlik Gəncədə fəaliyyət göstərir. Bu günlərdə hökumət imkan düşən kimi mərkəzi idarələri Bakıya köçürəcəkdir". Qəzetin Gəncə dövrü on gün çəkdi. 1918-ci il sentyabrın 25-də "Azərbaycan" qəzeti "Heyəti-idarə"si (redaksiya heyəti) Nazirlər Şurası və mühüm dövlət idarələri ilə birlikdə Bakıya köçdü.

Qəzetin ana dilində 5-ci nömrəsi 1918-ci il oktyabrın 3-də "Heyəti-təhririyyə" imzası ilə birinci dəfə həcmi Azərbaycan dilində 4 səhifə olmaqla Bakıda işığ üzü gördü. İlk dəfə həmin nömrədə qəzetin adının - "Azərbaycan" adı altında "Gündəlik siyasi, ictimai, ədəbi, iqtisadi türk qəzetəsidir" yazıldı.

Bu gün "Azərbaycan" qəzetinin Bakıda ilk nömrəsinin dərc olunmasından 100 il keçir. Bir əsrdə qəzetin başından çox qovğalar ötdü. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süquta uğradılması ilə birlikdə onun da fəaliyyətinə son qoyuldu.

Ölkəmiz XX əsrin sonuncu onilliyində müstəqilliyinə qovuşdu. "Azərbaycan" qəzetinə də yenidən azad vətənimizin, demokratik respublikamızın uğurlarından yazmaq müyəssər oldu. Arzumuz və ümidimiz budur: oxucuların görüşünə hər zaman qələbə soraqlı xəbərlərlə gələk!

M.Hadi "Azərbaycan" qəzeti səhifələrində

1918-ci ildə Gəncədə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti işə başlayanda Hadi də orada idi. Milli Azərbaycan dövlətinin yaradılması onun böyük sevincinə səbəb olmuşdu. Romantik şair, publisist və tərcüməçi Məhəmməd Hadi daim inqilab təşnəsi, azadlıq eşqi ilə çırpınmış, bu ideal uğrunda vətəndaş coşqunluğu ilə yazıb-yaratmışdır. Ona görə də Azərbaycanın müstəqilliyini - AXC-ni sevinclə qarşılayaraq istiqlaliyyətimizin qorunub möhkəmləndirilməsi naminə ömrünün sonunadək usanmadan qələm işlətmişdir.

Şairin yaradıcılığının cümhuriyyət dövründə marş və hərbi vətənpərvərlik ruhlu şeirlər də diqqəti cəlb edir. Bu sıraya “Türkün nəğməsi”, “Zəfəri-nəhayəyə doğru”, “Əsgərlərimizə-könüllülərimizə”, “Azərbaycan dövləti-növzadına”, “Vaxtın səsi və həyatın sözü” və s. şeirlər, həmçinin “İki simayi-siyasinin müharibə haqqında mütaliələri münasibətilə”, “Zərbeyi-inqilab”, “Ümid ilə yaşayın” və s. məqalələr daxildir. Həmin silsiləyə son zamanlar M.Hadinin yeni bir əsəri - “Qəhrəman türk əsgərlərinə” şeiri də əlavə edilmişdir. Bu şeiri tanınmış türk alimlərindən olan Yavuz Akpınar görkəmli ictimai xadim və mütəfəkkirlərimizdən Əli bəy Hüseynzadənin Türkiyədəki arxivindən üzə çıxararaq “Kardeş kalemler” dərgisinin 2007-ci il 7-ci sayında onun əslinin fotosu ilə birlikdə çap etdirmişdir.

Məlum olduğu kimi, AXC hökuməti Bakı azad edilənədək bir müddət Gəncədə fəaliyyət göstərmişdir. Bu zaman Azərbaycanın köməyinə gələn Qafqaz İslam Ordusunun baş qərargahı da Gəncədə idi. Qarşıdakı həlledici döyüşlərə ciddi hazırlıq aparılırdı. Həmin günlərdə Gəncədə olan Məhəmməd Hadi, digər həmvətənləri kimi, Qafqaz İslam Ordusunun Azərbaycana köməyə gəlişini böyük sevinclə qarşılamışdır. O, öz vətəndaşlıq duyğularını bu münasibətlə qələmə aldığı digər əsərləri ilə yanaşı, 13 iyun 1918-ci ildə Gəncədə yazdığı “Qəhrəman türk əsgərlərinə” şeirində də ifadə etmişdir. Marş-şeir türk əsgərlərinə, onların döyüş əzminə həsr olunmuşdur. Əli Yavuzun da yazdığı kimi, “...bu da bizə əsgəri marşların xalq yığınları (kütlələri - **A.B.**) üzərində olduğu kadar, aydınlar (ziyalılar-**A.B.**) arasında da coşkunluk yaratdığını, Azərbaycan toplumunun o dönəmdə yaşadığı sevinc və bahtiyarlığı, kəndinə güvən duyğusunu peşikdirdiyini göstərməkdədir”.

Şeirdəki vətənpərvərlik, milli qürur duyğusu ilə yanaşı, türk birliyinin poetik pafosla tərənnümünü nəzərdə tutan Əli Yavuz sözünə davam edərək bildirir ki, “Hadinin bu mənzuməsi ogünkü ortaq vicdanın səsi olaraq da dəyərləndirilə bilir”.

Türkün öz soyundan güc alan döyüş və qəhrəmanlıq əzmi marş-şeirdə belə ifadə edilmişdir:

Qorxmaz yürəkli ərləriz,
Həp əsgər oğlu əsgəriz.
Türk oğlu qaçmaz hərbdən,
Qeyrətliyiz, cəngavəriz.

... Türk milləti, türk milləti,
Qəhr etdi canlı zülməti.
Əlhəmdülillah parladı
Türkün hilalü şövkəti.

Şair bu təntənə ilə sözünə davam edərək dörd ildən bəri davam edən Birinci Dünya müharibəsində türklərin xeyli qəhrəmanlıqlar göstərib öz şanlı tarixlərinə yeni və şöhrətli səhifələr yazdıqlarını da qürurla diqqətə çatdırmışdır.

Hadi illər boyu öz xalqının, ümumən türklərin genetik bağlarının, soykökünün qədim və sağlam olması qənaəti ilə onların dünya xalqları arasında ən uca pillələrdən birində durmağa layiqliyi fikrini təbliğ, tərənnüm və təlqin etmişdir. Odur ki, AXC-nin ilk günlərində Gəncədə bacısının evində yaşayan M.Hadi Azərbaycan hökumətinin yenicə təsis etdiyi “Azərbaycan” qəzetinin təşkili və nəşrində fəal iştirak edir. Şairi Azərbaycan xalqının öz istiqlaliyyətinə gec-tez çatacağı inam və amalı daim həyata və mübarizəyə ruhlandırmaqla yanaşı, azadlıq yolunda düçar olduğu olmazın müsibətlər və faciələr, verdiyi çoxsaylı qurbanlar da daim düşündürürdü. O, bütün bu itkilərin və ardıcıl, inadlı mübarizənin müqabilində soydaşlarının azadlıq, istiqlaliyyət haqqının qələbə çalacağına inanırdı. Odur ki, qələmə alıb elə “Azərbaycan” qəzetinin orada (Gəncədə) çıxan 15 sentyabr 1918-ci il tarixli 1-ci nömrəsində çap etdirdiyi “Türkün nəğməsi” şeirində yazırdı:

Türkün tökülən qanları bihudə gedərmi?
Diqqətlə düşün, yoxsa bu qan həpsi hədərmi?
Dörd ildə verilmiş bu qədər can hədər olmaz,
Məfkurə yolunda tökülən qan hədər olmaz,
Qiymətli olan xuni-şəhidan hədər olmaz...
...Bədbəxt olan əfğani-yetiman hədər olmaz.

Şeirdən göründüyü kimi, dörd il ərzində (müəllif Birinci Dünya müharibəsini nəzərdə tutur), türklər, o cümlədən Azərbaycan türkləri azadlıq və istiqlaliyyət məfkurəsi uğrunda qan tökür, şəhid verir, övrətlər dul, uşaqlar yetim qalır. Bütün bunlar həm də ona görə bihudə, yəni, boş-boşuna gedə bilməz ki, onlar aydın məqsəd - azadlıq və istiqlaliyyət məfkurəsi yolunda tökülmüşdür. Odur ki, şair sözünə qətiyyətlə belə davam edirdi:

Qan ilə qazandıq zəfəri, verməyiz əldən,
Xof eyləmədik atəşi-dəhhaşe dövəldən
Bir zərrə belə qorxmayırız dəst-əcəldən,
İstərsə cahan çevrili, varsın da təməldən,
Türkün üzü çevrilməyəcək səmti-əməldən…

Məhəmməd Hadinin dünyaya belə meydan oxumasının başlıca səbəbi həm də türklərin “atəşi-dəhhaşe-dövəldən”, yəni, türk dünyasının məhvi üçün ağzından dəhşətli alov püskürən dövlətlərdən belə qorxmayıb, ayağını yerə möhkəm dayayaraq məqsədinə çatmaq əzmi ilə zəfərlər qazanmasıdır. Hadi daxildən gələn qürur və cəsarətlə bəyan edir ki, lap dünya alt-üst olub, məhvərindən çıxsa da, türkün üzü “səmti-əməldən”, öz amalı uğrunda irəliləməkdən çevrilməyəcək, o geri dönməyəcək. Şairin sinəsini qürurla qabardan tarixən türklərin dizinin heç bir döyüşdə, o cümlədən istiqlal savaşında da titrəməməsidir. Bu qənaət onda belə bir dərin inam yaradırdı ki, dünya dövlətlərinin Birinci Cahan savaşında da türklər, türk ordusu qalib çıxacaq. Buna onun həm mənəvi, həm fiziki, həm də əqli imkanı var. Şair həmin fikirlərini Birinci Dünya müharibəsinin sonlarına yaxın - 1918-ci ilin 20 oktyabrında dərc etdirdiyi “İki simayi-siyasinin müharibə haqqında mütaliələri münasibətilə” (“Azərbaycan” qəz., 20 oktyabr, 1918) və “Zərbeyi-inqilab” (“Azərbaycan” qəz., 22 oktyabr, 1918) məqalələrində elmi-publisistik şəkildə ifadə edib.

Birinci məqalə iki siyasi simanın - Almaniya və İngiltərənin “hərbiyyə nazirləri”nin dünya müharibəsinin taleyi ilə əlaqədar söylədikləri mülahizələr üzərində qurulub. Burada M.Hadini Almaniyanın hərbi naziri, feldmarşal Kuçnerin belə bir fikri cəlb edir ki: “Bu təxribatlar dünya müharibəsində (Birinci Dünya müharibəsi nəzərdə tutulur - **A.B.**) hankı millətin, hankı müharib dövlətin ürvət və əshabı mətin və sağlam isə o, zəfəryab olacaqdır”.

Burada vətənpərvər mütəfəkkirin diqqətini cəlb edən “ürvəq və əshabı”, yəni, genetik əlaqə və bağları güclü olan xalqların, bütövlükdə millətlərin yarış və vuruş meydanı olan yer üzündə qalib, bu keyfiyyəti olmayanların isə məğlub və daim başqalarının tapdağında qalacağı qənaətidir. Buna görə o, öz xalqının parlaq gələcəyinin təmini üçün həmin keyfiyyətlərə möhkəm sahib olmağın vacibliyini bildirir. Çünki bunsuz həyatda heç bir millət qalibiyyət və əmin-amanlıq qazana bilməz. Müəllif bildirirdi ki, “Öylə isə miləli-şümuli-hərb qarşısında qayətlə, qüvvətli və mətanətli bir mövcudiyyətlə durmalıyız ki, hüsara bir həyati-zəfərpərvəranəyə böhqməzhər ola biləlim. Nasıl ki, böyük qardaşımız olan osmanlılar beş yaşına qədəm qoymuş şu müdhiş müharibeyi-əzimdə nə dərəcədə sağlam olduqlarını bütün mənasilə göstərmiş oldular və hərb davam etdiyi müddətdə də göstərəcək, səməreyi müvəfferiyyətlərini də üqdə ifa eliyəcəklərdir. Bütün yar və əğyara isbat etmiş olacaqlardır ki, türklərin ürvət və əshabı heç bir zaman, heç bir hərbdə titrəmədi, titrəməyir və titrəməyəcəkdir”.

Deməli, həyatda və mübarizədə qalib çıxmaq üçün qüvvət və mətanətə sahib olmalıyıq ki, hər bir güc qarşısında “böyük qardaşımız osmanlılar” kimi layiqincə dayanıb türk xalqlarının öz ləyaqət və şərəflərini qorumağa, nəticə etibarilə müstəqil yaşamağa qabil və layiq olduqlarını bütün dünyaya sübut edə bilək.

M.Hadi başa düşürdü ki, xalqın müstəqillik və azadlığı onun fiziki qüdrəti ilə yanaşı əqli və zehni qabiliyyəti ilə də qorunmalıdır. Bu bir həqiqətdir ki, ağıl və düşüncə ilə idarə oluna bilməyən güc öz sahibinə heç bir səmərə vermir. Ona görə müəllif - “Zərbeyi-inqilab” (“Azərbaycan” qəz., 22 oktyabr 1918) adlı başqa bir məqaləsində göstərirdi ki, ulularımızın, müdriklərimizin əsrlərin sınağından çıxan kəlam və nəsihətlərini mənimsəməli, onları həyata tətbiqetmə vərdişlərinə yiyələnməliyik ki, istiqbala, istiqlala sahib ola bilək. O, tarixə nəzər salaraq göstərir ki, əvvəllər bu təşəbbüsdə ola bilmədiyimiz üçün idrakımız boş qaldı və yeraltı, yerüstü sərvətləri, gözəl təbiəti ilə əvəzsiz olan Qafqazımızı - yaşadığımız müddətdə beşiyimiz, öləndə məzarımız olacaq vətənimizi düşmən taladı və indi də talamaqdadır. Axı, bu rəngin və zəngin vətənimiz Qafqaz bizi öz isti qucağında bəsləyir ki, ona layiq olaq. Heç olmasa, indi nəticə çıxarıb hərəkətə gələk.

M.Hadini narahat edib qəlbən ağrıdan, soydaşlarının qəflətdə qalaraq nəinki əcdadlarının, hətta çağdaşları olan ziyalı vətənpərvərlərin belə səslərini eşidə bilməmələri mənəvi qəflətidir. O, irşad sözünü həm qəzetin adı kimi, həm də lüğəvi - yolgöstərən mənasında alaraq, təəssüf və vətəndaş yanğısı ilə bildirirdi ki, ulularımızın və ziyalılarımızın parlaq fikirləri belə fikrimizi və beynimizi oyada, bizə yol göstərə bilmədi. Odur ki, M.Hadi soydaşlarını, “gec də olsa”, heç olmasa, “bundan sonra” ayıqlığa, fəallığa, mətanət və mübarizliyə, vətənin laləzara çevrilməsi yolunda çarpışmalara çağıraraq, fikrini belə davam edirdi: “Bilməyənlər var isə bilsinlər, öğrənsinlər ki, Qafqasiya pək çox sərvətdar bir vətənimüqəddəsdir. Fəqət, heyhat ki, kiseyi-idrakımız boş, əfkarımız yoxsuldur. ... Qafqasiyadan behəqqi istifadə edə bilmək üçün kiseyi-idrakımızı mərifət sərvətilə, fənn sərmayəsi ilə doldurmalıyız”.

M.Hadi bu məhsuldar, zəngin və səfalı, səxafətli diyara, vətənimiz Qafqaza əsl sahibi-ixtiyar hüququnu qazanmaq üçün düşüncə kisəmizi, beynimizi mərifət sərvəti, elm, fənn sərmayəsi ilə doldurmağa, daha doğrusu, elmi biliklərə yiyələnib, dünyanın, həyatın gedişatından baş çıxarmağa, xeyir və şərini anlayaraq fəal, ayıq, mübariz, mətin, dönməz olmağa çağırır, fikrini belə yekunlaşdırırdı: “Nəsihət kövsərləri bizi ayıltmadı isə də, barı içində qovrulduğumuz müsibət atəşləri, inqilab zərbələri bizi bidar və huşiyar etsin...”

Məhz bu düşüncə və narahatlıqların nəticəsidir ki, 1918-ci il sentyabrın 15-də Bakı düşmənlərimizdən azad edilib, qanuni və hüquqi paytaxtımız olanda Hadi türk xalqlarının öz milli şərəf və ləyaqətini əzm və mətanətlə qoruyub, düşmənə qalib gəlməsi münasibətilə yazdığı “Zəfəri-nəhayəyə doğru” (“Azərbaycan” qəz., 6 oktyabr 1918) şeirində həmin qələbəni vəcdlə, poetik pafosla belə tərənnüm edirdi:

Mərd olan əsgərligi təqdir edər əzyan ilə,
Əsgər olmaq fərzdir hər möminə quran ilə.
Əsgər olmaq bir şərəfdir türk üçün, islam üçün,
Əsgəriyyətlə yaşar millət həyatı şan ilə.
Ən işıq bir ömr istərsək günəş altında biz,
Durmalı iddiayə qarşı qeyrəti-rəxşan ilə.
Daima türk oğlu hifz etmişdir öz namusunu,
Əldəki süyfu-şücaət, dildəki iman ilə.

Demək əsl kişi əsgər olmağı özünə şərəf bilməlidir. Çünki vətən və milləti qoruyan, onun şərəfini uca saxlayan qüvvə əsgərdir, ordudur. Təsadüfi deyil ki, bu kainatda, günəş altında işıqlı, xoşbəxt bir ömür sürmək istəyən hər bir fərd və xalq onun varlığına, hüququna təcavüz edən hər hansı bir qüvvəyə, cəbrə qarşı rəşadət və mətanətlə, əzmkarlıqla durmağı bacarmasa, daim tapdaq altında qalmağa məhkumdur. Hadi fəxr və sevinclə bildirir ki, türk oğlu öz namusunu əldəki sıyrılmış qılınc, dildəki iman, ədalətlə daim hifz edib, qoruyubdur. Odur ki, onlar dünya atəşə dönsə də, qorxmurlar. Çünki döyüşdə bərkiyiblər:

Qorxmarız düşməndən, əsla, dönsə dünya atəşə,
Hər zamanda etmişiz qovğa qövi-şahan ilə.
Ta əzəldəndir cahanda şanlıdır tariximiz,
Zişərəf bir millətiz tarixdə bürhan ilə.
Qorxmarız meydani-qovğadən, əmin ol, ey ədu!
Torpağın üstü cəhənnəm olsa da vulkan ilə.
Daima əlayi-şam etməkliyə amadəyiz,
İştə milyonlarla hazər can ilə, qurban ilə.

Türk oğlu bütün döyüşlərdən şücaətlə çıxdığından düşmənə meydan oxuyur. Onun hər kəlməsində öz gücünə, qüdrətinə inamdan doğan daxili və tükənməz qürur, cəsarət, əzəmət hakimdir:

Atəşi-iddəayi söndürmədə həp hazırız,
Atəşin bir qeyrət ilə, atəşin bir şan ilə!...
İştə bax! Türkün hilalı bir nuri-bəxşi-şərqdir,
Şərqi tənvir eyləriz əlbət məhtəban ilə,
Millətim uğrunda çıxsa belə qəbrim qarşıma,
Qəbrimə qarşı qoşardım çöhreyi-xəndan ilə.

M.Hadini vəcdə gətirən bir də türkün, Azərbaycanın yüksələn hilalının bütün Şərq aləminə bir nur bəxş edəcəyi inamıdır. Odur ki, o, millətin və vətənin səadəti yolunda ölümlə qarşılaşsa belə, yenə əzmlə, sevinclə, gülərüzlə yoluna davam edəcəyini bəyan edir.

Şair inanırdı ki, vətənin və xalqının azadlığı, səadəti və işıqlı istiqbalı yolunda çalışıb gedən qurbanların adı əbədi, diri olmaqla, ruhları “behişti-əlada”dır. O, “A.Səhhətin üfuli əbədisi” (Azərbaycan qəz., 18 noyabr 1918) məqaləsində ermənilər tərəfindən törədilən Şamaxı soyqırımı nəticəsində öz ev-eşiyindən didərgin düşüb Gəncədə ağır bir vəziyyətdə vəfat edən A.Səhhətin yoxluğunu ədəbiyyatımız üçün bir boşluq hesab edirdi. Ancaq şair dostunun “əsəri-qələmiyyəsinin, sərvəti-fikriyyəsinin” əbədiliyinə inanırdı. Həmin fikri o, 1918-ci ildə Bakıda daşnak-bolşevik qüvvələri tərəfindən törədilən mart qırğınlarının və azadlığımız uğrunda mübarizə qurbanlarımızın xatirəsinə həsr etdiyi 31 mart 1919-cu il tarixli “Şühədayi-hürriyyətimizin ərvahına ithaf” şeirində belə əsaslandırırdı:

...Müəbbədən diridir namınız bu dünyada,
Sizin də ruhunuz uçsun behişti-əlada.
Bizi xilas edərək pənceyi-əsarətdən,
Nicatbəxş olaraq dəsti-əhli vəhşətdən,
Çəkildiniz əbədi xüldzari-rəhmanə,
Behişti-rəhmətə, yəni diyari-rəxşanə.
O xuninizlə açıldı bəhari-hürriyyət,
Sizin də yurdunuz olsun behişti-ülviyyət.

Bütün bu şərəf və ləyaqətə şəhidlər ona görə layiqdirlər ki, millətimiz məhz onların şücaətləri sayəsində “şərəfli istiqlal, həyati-püriqbal bulub...” Lakin qanımıza susayan bədxahlar Azərbaycan türklərinin bu cavan istiqlal quşunun qol-qanadını qırıb, özünü məhv etmək üçün dünyanı heyrətdə qoyan vəhşiliklərə əl atır, milli müqəddəratımızı və vətənimizi daim təhdid edirlər.

M.Hadi bütün aydınlığı ilə dərk edirdi ki, istiqlalın əldə edilməsi hələ işin hamısı deyil. Bu istiqlalı qeyrət və mətanətlə qorumaq gərəkdir. Odur ki, üzünü vətən oğullarına tutaraq “Əsgərlərimizə, könüllülərimizə” (“Azərbaycan” qəz., 22 nisan (aprel) 1919) şeirində yazırdı:

Millətin namusu sizdən çox şücaət gözləyir,
Dövləti-növzadi-milli qalibiyyət gözləyir,
Bəkləyir sizdən zəfər atimiz, istiqlalımız,
Şanlı qeyrət, şanlı hikmət, şanlı cürət gözləyir.
Bir baxın nisvani-iffətpərvəri millimizə,
Dideyi-ümmid ilə sizdən həmiyyət gözləyir.
Payimali-düşmən olsunmu çəmənzari-vətən?!
Yurdumuz sizdən bu gün çox ali himmət gözləyir.

M.Hadi vətən oğullarını “dilbəri-hürriyyəti əğyar əlindən hifz edib” xalqın heysiyyətini, namus və şərəfini uca tutmağa, baharın xəzanla əvəz olunmasının qarşısını almağa səsləyir. Çünki millətimiz - Azərbaycan türkləri şərəfli bir həyat arzusu ilə illərdən bəri alışıb yanır. Odur ki, onun çatmağa bütün hüququ ilə layiq olduğu bu arzusuna yetişməsi uğrunda ölümə belə hazır olan hər bir fərd əslində böyük şərəf və ölməzlik qazanmış olur:

Millətin heysiyyətin yüksəldin, ey qeyrətvəran!
Millətim sizdən böyük şanü-şərafət gözləyir.
Şanlı ölmək ölməməkdir, anlayın bu hikməti,
Pürşərəf kim can verərsə, anı himmət gözləyir.
Millətim istər yürəkdən çox şərəfli bir həyat,
Anlasın, etsin bunu idrak-əhli-kainat!

Azərbaycan türklərinin bu haqqının dərindən dərki, təbii ki, nəticə olaraq həmin amal uğrunda mübarizəni bir zərurət kimi qarşıya qoyur. Həmin zərurətin düşüncədən əməli işə keçirilməsi yolunda qarşıya çıxan çətinlikləri dəf etməyin, vətən və millətin şərəfi, ləyaqəti naminə vacibliyi qənaəti ilə M.Hadi yenə “Əsgərlərimizə - könüllülərimizə” (“Azərbaycan” qəzeti, 23 aprel 1919) şeirinin ikinci hissəsində yazırdı:

Qorxutmamalı bizləri yollardakı əngəl,
Məfkurəyə doğru yürü, qoş, durma, çapıq gəl!
Millət tikəcək namına ölsən dəxi heykəl,
Qoyma toxuna yurduna naməhrəm olan əl...

Burada M.Hadi tarixi şan-şöhrətə, qəhrəmanlıq ənənələrinə malik olan bir millətin öz ləyaqətini qorumaq əzminin tarixin həlledici anlarında belə tükənməzliyi fikrini təlqin edir. Çünki öz mənliyini qorumağa qeyrət və cəsarəti çatmayan hər bir kəs, hər bir millət daim başqaları tərəfindən təhqir və tapdağa məhkumdur:

Əhrazi-kəmal etmək üçün qoşmalı hər an,
İstərsək əgər olmayalım bəndeyi-fərman.
Amalımıza doğru şitaban olalım, gəl!
Millətlə vətən rahinə qurban olalım, gəl!

İnsan övladında vətən torpağına hədsiz bağlılıq xisləti yaranışdan hakim kəsilib. Bu hiss həyatın sonrakı mərhələlərində daha da möhkəmlənir və İNSAN vətən torpağı uğrunda fədakarlıq edir. Bu, həyatın qanunudur. Belə ki, vətən torpağını qoruyan insan əslində öz varlığını qoruyur. Çünki həmin varlıq elə vətən torpağıdır. Axı, insan varlığının bütün mayası vətən torpağı, ana yurdun şəhdi şirəsidir. O, həmin torpaqdan çıxan nemətlərlə, deməli, torpağın özü ilə qidalanıb ərsəyə çatıb. Axırda da həmin torpaq (yəni insan) başqa şəkildə özünə qayıdır. Yəni, vətən torpağından yaranıb onu qoruyan, abadlaşdıran varlıq, insan axırda həmin torpağa qayıdıb vətənləşir. Bizcə, insanın torpağa, vətənə bağlılıq hissi dünyanın bu əzəli və əbədi qanunundan mayalanır. Vətən torpağının, millətin şərəf və ləyaqətinin, milli dövlətin varlığının yağılardan qorunmasının vacibliyini söyləyib yurddaşlarını həmin şərəfli vəzifəni yerinə yetirməyə çağıran şair onların bu amal uğrundakı mübarizədə əzm və mətanətlərini artırmaq üçün belə bir fikri təlqin edir ki:

İlk cəhdin ilə son yerin ağuşi-vətəndir,
Xaki vətənin, bilməlisən, mayeyi-təndir.
Gülzari-vətən cənnət, həp qönçədahandır,
Ziruh çiçəklər yaradan işbu çəməndir.
Hifz etməyə bu gülşəni qurban bədəndir,
Rüxsareyi-gülrəngi-əməl rövşəni-şəndir;
Amalımıza doğru şitaban olalım, gəl!
Millətlə vətən rahinə qurban olalım, gəl!

M.Hadi bu alovlu çağırışları onunla əsaslandırır ki, vətəni azad olmayan millət öz varlığını qoruyub yaşaya bilməz. Ona görə də vətənə sevgimizi əməlimizlə sübut etməli, haqqımızı almalıyıq.

Şair başa düşürdü ki, bütün bu vəzifələri həyata keçirmək üçün millətin başında ləyaqətlə durub onu təmsil etməyə qadir olan bir dövlətin olması da zəruridir. Bunsuz bütün cəhdlər uğursuzluğa düçar olmağa məhkumdur. Odur ki, iki hissədən ibarət “Məfkureyi-aliyyəmiz. Azərbaycan dövləti növzadına” (“Azərbaycan” qəz., 3 aprel 1919) adlı şeirində gənc Azərbaycan dövlətini xalq və vətənin şərəf və ləyaqətini lazımınca təmsil etməyə çağırırdı:

Qaldır səmayi-şövkətə nəcmü-hilalını,
Göstər bu ərzin əhlinə qayeyi-cəlalını!
İsbat qıl həyatını, əqvami-aləmə,
Bəxş eylə bir həyati-nuyin şərqi-əzimə!
Əzmü-nəbatın ilə görün, düşmən ağlasın,
Millət yüzində xəndeyi-ümmid parlasın!..

Şair arzu edirdi ki, Azərbaycanın gənc demokratik dövləti aparacağı ağıllı, düşünülmüş və incə siyasəti ilə dünya xalqlarının rəğbət və etimadını qazanıb, təmsil etdiyi millətin şərəfini daha da ucaltsın. Bu istəklə də yazırdı:

Simayi-iqtidarını görsün bütün cahan,
Ey türk dövləti, vaya bəxti-növcavan!
Olsun da qibtəbəxşi-miləl hər siyasətin,
Şayan afərin olsun fərasətin!
Ədayi-namuradə sübut et ləyaqətin,
Bilsin nədir ləyaqəti bu şanlı millətin!

M.Hadi başa düşürdü ki, dövlətin və millətin istiqlalının əsaslı və davamlı olması onun nümayəndələrinin zəkasına, elminə, elmi səviyyəsinə bağlıdır. Ona görə öz vətəndaşlarının əqli və zehni qabiliyyətinin inkişafı qayğısına qalmağın Azərbaycan dövlətinin qarşısında həlli vacib məsələ kimi durduğunu bəyan etməklə, bu yolla vətən və xalqın parlaq istiqlalının təmininə nail olacağına dərin inamını əks etdirirdi. Həmin fikri M.Hadi “Məfkureyi-aliyyəmiz. Azərbaycan dövləti-nəvzadına” (“Azərbaycan” qəz., 4 aprel 1919) adlandırdığı şeirinin ikinci hissəsində belə davam etdirirdi:

Məfkurəmiz yolunda nə lazımsa etməli,
Məqsudə doğru əzmü-xüruşanla getməli.
...Guş eyləsin bu fikrimi əqvami-kainat;
Amali-zəvalcamalımız iştə gözəl həyat!
Vicdani-millətə yazılıbdır bu ayəmiz;
Ən şanlı, ən şərəfli həyat iştə qayəmiz!..

Bununla yanaşı, şair başa düşürdü ki, millətin tərəqqisi naminə dövlətin apardığı siyasət onun təbəələri tərəfindən bütün aydınlığı ilə dərk edildikdə istənilən səməreni verə bilər. Odur ki, xalqı elmə, biliyə yiyələnməyə çağıraraq bildirirdi ki, hazırda elmsiz tərəqqi və inkişaf, bütün bunlarsız da istiqlal və səadət yoxdur. Elmə yiyələnə bilməyənlər inkişaf etmiş digər xalqların əlində əsirə çevrilməyə məhkumdurlar. Həmin fikri M.Hadi “Vaxtın səsi və həyatın sözü” şeirində (“Bəsirət” qəz., 11 yanvar 1919) belə ifadə edirdi:

Elmin, hünərin, mərifətin varsa, buyur gəl,
Yoxsa, bu həyat aləminə olma bir əngəl!
Ərbabi-kəmalın yeridir, bil ki, bu meydan,
Bədbəxt yaşar torpağın üstündəki nadan.
...Laf ilə tərəqqi olamaz, sözlə də sərvət,
Bilgiylə olur, bilməlidir, sərvəti-qüvvət.

Buradan bir daha görünür ki, millətin, dövlətin və vətənin işıqlı gələcəyi, xoşbəxt sabahı, bu sabaha çıxmaq üçün qarşıda duran vəzifələrin dərki və onların həyata keçirilməsinin vacibliyi M.Hadini düşündürən problemlər olmuşdur. Şair artıq keçmişi yad, romantik gələcəyi vəsf etməklə qalmayıb, reallıqdan çıxış edərək, on illərlə bəslənən arzuya, uğrunda mübarizə aparıb qanlar tökülən amala çatmağın və qazanılmışların, milli müstəqilliyin, dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsinin yollarını da göstərməyə çalışırdı. O, cümhuriyyətin ilk aylarında, ölkədaxili sabitliyin və istiqlaliyyətin hələ qarışıq, xalqın güzəranının isə ağır olduğu dövrdə dərin narahatlıq hissi keçirirdi. Odur ki, həmin günlərdə çap etdirdiyi “Həyati-hazirəmizin ilhamları” (“Azərbaycan” qəz., 19 təşrini-sani 1918) şeirində “bütün dünyanın başdan-başa sanki kölgəyə bürünməsi, üzlərdə ümidsizlik və matəm görkəminin nümayan olmasını” görərək, vicdan əzabı çəkirdi.

M.Hadi vəziyyətdən çıxış yolunu bədbinlikdən uzaq olmaqda, gələcəyə nikbin gözlə baxmaqda, ruh yüksəkliyini və həyat eşqini qoruyub saxlamaqda görürdü. Odur ki, həmin şeirdən cəmi bir həftə sonra qələmə aldığı məqaləsinə “Ümid ilə yaşayın!” (“Azərbaycan” qəz., 25 təşrini-əvvəl 1918) başlığı qoyaraq fikrinə belə davam edirdi: Ümid ölməməlidir. Məazüllah, ümidimiz ölərsə, yas dirilir, yas dirilərsə, bizi boğar! Binayi-aliyə parlaq bir ümid ilə istiqbala baxmalı, bizi boğmaq istəyən yası biz özümüz boğmalıyız”.

M.Hadi həmvətənlərini Birinci Cahan müharibəsinin sona yaxınlaşması ilə əlaqədar dünya siyasətində baş verib Azərbaycanın da ictimai-siyasi və milli-tarixi müqəddəratına təsir edən dəyişikliklər qarşısında sarsılıb öz iradi keyfiyyətlərini itirməməyə, bizi boğmaq istəyən yası özümüzün boğmağımıza çağırır. Sonra dünyada gedən proseslərdə ilk baxışda gözlənilməz hadisə və vəziyyətlərin üzə çıxmasını təbii və mümkün hesab edərək göstərirdi ki, “arzularımızın xilafına olaraq törəyən şu hallar əzmi-xüruşanımızı dayandırmamalıdır. Belə ki, daha da bizə mətanəti-qəlbiyyə bəxş etməlidir”. O, Ç.Darvinin təbii seçmə qanununa istinad edərək həyatda yalnız “yaşamağa layiq olanların yaşaya biləcəyini” nəzərə çatdırıb, bizi yaşamağa layiq olduğumuzu öz işimizlə sübut etməyə ruhlandırır, eyni zamanda, bunun üçün cəmiyyətin inkişaf qanunlarından və dövlətlərin siyasət işlərindən baş açmağa çalışmağımızın da xüsusi əhəmiyyət daşıdığını göstərib, xəbərdarlıq edirdi ki: “Yas ruhun ölümü, ümid isə ruhun həyatıdır. Siyasəti-milliyyə nə simada görülürsə-görülsün, ancaq millətimizdəki çöhreyi-ümid yasdar olmamalıdır”.

Bütün bu izahatlardan sonra M.Hadi üzünü həmvətənlərinə tutub deyirdi ki, uğrunda mübarizə apardığımız amala, işıqlı sabaha çatmaq üçün “ümmidi-iqbal və istiqbal ilə yaşayalım, qardaşlar!”. Şairin qəti qənaətinə görə: “İstiqbal məyusi - həyat olanların deyil, qırılmaz və ölməz bir ümid ilə çalışanlarındır”.

M.Hadinin bütün bu şair-vətəndaş narahatlıqları bütövlükdə dövrün ictimai-ədəbi fikrinin mövqeyini ifadə etməsi ilə qiymətlidir. O, bir tərəfdən “türkün tökülən qanlarının bihudə” getməyib, nəticə verəcəyindən yazır, bir tərəfdən vətəndaşları həyatda ümid və inamla yaşamağa çağırır, bir tərəfdən əsgərlərimizi və dövlətimizi vətəni, qazanılmış istiqlaliyyəti qorumağa səsləyir, öz soydaşlarının, türk xalqlarının qüvvətli, mətanətli və dəyanətli olub, azad yaşamağa haqqı çatdığına oxucularını inandırmağa çalışır, digər tərəfdən də bütün bunlara nail olmağın yollarını və üsullarını göstərərək, hər şeydən əvvəl elmi biliklərə, bəşəriyyətin idrak xəzinəsinin açarlarına sahib olmağın vacibliyini xüsusi olaraq nəzərə çatdırırdı. Çünki şairin qəti qənaətinə görə dövlətin və millətin tərəqqisi onun fəallığından, əqli və elmi qüdrətindən, əzmkarlığından, işıqlı sabaha bəslədiyi ümid və inamını qoruyub saxlamaq bacarığından da asılıdır.

Əbdülsəlimzadə Məhəmməd Hadi öz xalqının - Azərbaycan türkünün və ümumən türk millətinin qüdrət və qabiliyyətinə inanaraq belə bir xalqın oğlu olması ilə həmişə fəxr edib. Lakin tarixin müəyyən dolaylarında soydaşlarının “büdrəmələrini”, özünə tarixin layiqli səhnəsində yer edə bilmədiyini görəndə bir vətəndaş kimi qəlbən ağrıyaraq onları ayıqlığa, öz şərəfini qorumaq uğrunda zəfərli yürüşlərə səsləyib. Tarix səhnəsində qələbələrimizi görəndə vəcdə gəlib. Vətənin istiqlalı, istiqbalı, xoşbəxt gələcəyi və müstəqilliyi, firavanlığı uğrunda atılan hər bir addımın gələcək nəslə və vətənimizə nurlu sabah bəxş edəcəyinə inanıb. Bu gün bu inam bizim yol yoldaşımız, mübarizə dayağımız olmalıdır.

Alxan BAYRAMOĞLU,
professor